

הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו תמא . למדנו כי אם לא יוכיחנו יענש על המאור . ודוד המע"ה אמר כמזמור התשובה (תהלים נא) אלמדה פושעים דרכיך והמאים אליך ישובו : **הנה** השלמנו ביאור עקרי התשובה . ועתה שים על לבך להתבונן בדברים המעכבים את התשובה . ר"ל כי מי שפורק עולו ונכשל באחד מהם תמיד תשובתו קשה . אם כשלת באחד מהם תמיד חזק ואמץ לשפוך ישיח והרבה תפלה ותחנון . ואזיר חיל לקיים כל דבר עיקרי התשובה . ותוסיף לקח בהם מן הדרכים אשר יתבארו בשער הרביעי ותמצא חנינה ותנתן לרחמים :

(גב) **אזכיר** לך מאשר דיברו רבותינו בזה . אמרו רז"ל כ"ד דברים מעכבים את התשובה . ואלוהן . רכילות ולשון הרע . ובעל הימהו. ובעל מחשבה רעה . והמתחבר לרשע . והרגיל בסעודה שאינה מספקת לבעליה . והמסתכל בעריות . והחולק עם גנב . והאומר אחמא ואשוב . (וכן אמרו במשנה האומר אחמא ואשוב אין מספקין בידו לגשת תשובה . ארפא ויום הכפרים סכר אין יחליב סכר) . והמתכבד בקלון חבירו . והפורש מן הציבור . והמכונה אבותיו . והמבזה רבותיו . והמקלל את הרבים . והמעכב את הרבים מעשות דבר מצוה . והמטה את חברו מדרך טובה לדרך רעה . והמשתמש בעבוסו של עני . והמקבל שוחד על מנת להטות אהרים בדין . והמוצא אבידה ואינו מחזירה לבעליה . והרואה בנו בתוכות רעה ואינו מוחה בידו . והאוכל שוד עניים יתומים ואלמנות . והחולק על דברי חכמים . והחושד בכשרים . והשונא את התוכחות . והמלעיג על המצות :

השער השני להורות הדרכים שיתעורר האדם בהם לשוב אל ה'

(א) **דע** כי דרכי הסיבות שיתעורר האדם בהם לשוב מדרכיו הרעים ששה . ובכל אחד מהם למדנו דעת את האדם איך יתחלק בחקר תבונתו . ויאזין עד תבונתו . ונעיר להם אוזן לשמוע . השכל וידוע . עיקרים יקרים . לכל חפציהם דרושים וחקרים . ויותר מהמה בני הזוהר . לשוב בכל יום ונפשך לשר . בלערי תחזה סבה מעוררת וילדי יום יקושון מהשבותיך . כי תזכור את בוראך . והיה לך זכרו למשיב נפש מדרכי תולדות גוש עפר . ובכן עריה תעור קשת מדע לישר הדורי טבעך . ומיראת השם ואהבתו והבולשה מלפניו תוסיף מעלה תמיד . ותשקוד על נקיון כפיך וזרות רעיונים מורדים משרעפיך . והברו נושאי כלי נפשך . ובזכרה יוצרה תעדה עדיה ותכלול יפיה כמשיב (ישעיה נה) בה' יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל . ותוסיף אומץ להעיר את רוחך בדרכי הסבות הששה אשר יתבארו . ואשר לא השיג המעלה הזאת יבנע לבכו הערל מדרך הסבות וראות רכות . ולפי מיעוט ההכרה מדרך הסבה המעוררת לב האדם לתשובה . וכפי נאותה אל דרך הרצון יודע ויבחק כי התשובה . מן הנפש החשובה :

(ב) הדרך הא' **באשר** תמצאנה את האיש צרות . ישיב אל לבו ויאמר אין זה כי אם דרכי ומעללו אשר עשו אלה לו . וחמאיו עוללו לנפשו . וישוב אל ה' וירחמו . כענין שנאמר (דברים לא) ומצאוהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה . ותראה במנהגו בשר ודם כי חמא לאיש . ובעת צרתו יתחרט ויבנע אליו מפני שהוא צריך לעזרתו . תהיה החרטה הזאת גרועה בעיני חבירו כענין שאמר יפתח (שופטים יא) ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם . ומחסי השו"ת שהוא מקבל התשובה מתוך הצרה ותחי לרצון לפניו . ויאהב נדבה את החוטא בשונו עדין ביום תוכחה ומקרב צרה שנאמר (ישעיה יז) שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים וגו' ארפא משוכתם אוהבם נדבה . ונאמר (מסעי ג') כי את אשר יאתה ה' יוכיח וכאב את בן ירצה . ואם לא ישוב האיש מדרכו הרעה ביום רעה והוכח בסכאוב ולא שב עד המוכיחו יגדל עונו ויכפל ענשו . הלא תראה אם המלך מיסר

מי את אשר הטא לו ולא יוסר יקשה מוסרו ויכבד עולו מאד . וכתוב (ויקרא כ) ואם עד אלה לא תשמעו לי ויספתי ליסרה אתכם ונאמר (איוב לו) והנפי לב ישימו אף לא ישועו כי אסרם . ואם לא ידע ולא יתבונן כי התלאות מצאוהו מפני חטאיו אך יאמר כאשר אמרו הפלשתים (ש"א ו) כי לא ידו ננעה בנו מקרה הוא היה לנו . בזאת יהי' קצף עליו לפני ה' ויגדל עון הכת הזאת מהטאת הכת הראשונה . על כן כתוב בראשון על הכת הראשונה ויספתי ליסרה אתכם . וכתוב אחרי כן על הכת האחרת הנזכרת (ויקרא כו) ואם תלכו עמי קרי ולא תאכו לשמוע לי וגו' כי כל כת האחרונה כפ' קשה מן הראשונה . ואח"כ כתוב (ע) ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי והלכתי אף אני עמכם בקרי ואחרי כן כתוב (ע) ואם בזאת לא תשמעו לי והלכתם עמי בקרי והלכתי עמכם בחמת קרי . ופי' והלכתם עמי בקרי כי תאמרו מקרה הוא היה לנו . ואם אין האיש סכיד מעבדיו ואינו יודע כי יש בידו עון אשר הטא . עליו לפשפש במעשיו ולהפש דרכיו כענין שנאמר (איכה ג) נחפשה דרכינו ונחקורה . ואם העלם יעלים עינו ונואלו ונשאו רעיונו (משלי ה) חתוב (ישעיה י) נואלו שרי צוען נשאו שרי נוף) . ולא הפרו דרכיו . ולא ידע מעשה ידיו ואשר עשו אצבעותיו ויאמר לא חטאתי . חטאתו כבדה מאד כמו שנאמר (ירמיה ב) הנני נשפט אוחך על אמרך לא חטאתי . ונאמר (ישעיה מב) ותלהטוהו מסכיב ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב ונאמר (משלי יט) אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יועף לבו :

ג) ותדע ותשכיל כי מוסר הש"י לטובת האדם . כי אם הטא איש לפניו ויעש הרע בעיניו . מוסר השם עליו לשתי תועלות . האחד לכפר על חטאיו ולהעביר את עונו כמו שנאמר (תהלים כה) ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי . ובתהלוואי הגוף אשר חלה ה' בו . ידפא חלי נפשו . כי העון חלי הנפש כמו שנאמר (ע"מ מא) רפאה נפשי כי חטאתי לך ונאמר (ישעיה לג) ובל יאמר שכח חליתי העם היושב בה נשוא עון . והשנית להזכירו ולהשיבו מדרכיו הרעים כמו שכתוב (צפניה ג) אך תיראי אותי תקחי מוסר . ואם לא קבל המוסר ולא נחת . ספני תוכחת . ולא מל ערלת לבנו . אוי לו ואוי לנפשו כי סכל יסודין ונשא את עונו . ולא נרצה עונו . אבל נכפל ענשו כאשר ביארנו :

ד) ובאשר יקבל האדם את מוסר השם ויטיב דרכיו ומעלליו . ראוי לו שישמח ביסודיו לפי שהועילוהו תועלות נשגבות . ויש לו להודות לשם יתעלה עליהם כמו על שאר התצלחות . שנאמר (תהלים קמ) כום ישועות אשא וכשם ה' אקרא ונאמר (ע) צדה ויגן אמצא וכשם ה' אקרא . ואמרו רז"ל בספרי ראבי"א אומר כל זמן שהאדם שרוי בשלוה אין מתכפר לו מעונותיו כלום וע"ז היסודין הוא מתרצה למקום שנא' (משלי ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה , פי' כאב את בן , כן ירצה ה' את אשר הוכיח וקבל מוסרו וכדרך שהאב ירצה את בנו אחרי התוכחות . ויש לפרש עוד וכאב יוכיח את הבן אשר ירצה בו , ואינו מוכיח את הבנים אשר נושא מהם ויודע שלא יועילם התוכחות , ונאמר על האנשים שאינם מכירים טובת התוכחה ותועלתה . כמ"ש (תהי"ו) ואנכי אפרם והמה דברו עלי כזבים ונאמר (ע) ואני יסרתי חוקתי זרועותם ואלי יחשבו רע ונאמר (ע"מ יא) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי ולא ידעו כי רפאתים :

ה) ויש על הכוונה בשם להוהיל במעוף צוקתו כי יהיה החשך סבת האורה . כמו שכתוב (ספיה ג) אל תשמדו אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי . וארז"ל אלכלא נפלתי לא קמתי אלכלא ישבתי בחשך לא היה אור לי . וכל איש ואיש ביום צד לו יתן לבו להבין ולהתענות עם התשובה והתפלה . כמו שהצבור הייכים לצום ולהתענות בעת צרתם כאשר תקנו רז"ל וזה צום נכבד ויום רצון . וכאשר יבא מוסר הש"י על האיש אשר הוא זך וישר יהיה לנסיון ולהגדיל שגרו לעולם הבא כמו שנאמר (דברים ה) למען

ענותך ולמען נמותך להטיבך באהריתך. ואמרו רז"ל פשפש כמעשיו בעת צרתו וחפש
וחקר ולא מצא חטא בידו הן הן יסורין של אהבה :

- (ו) ומענין הדרך הזה אשר זכרנו. התשובה כיום המות. בראות החוטא כי בלתה אליו
הרעה ואבדה תקותו. כמו שכתוב (משלי יא) במות אדם רשע תאבד תקוה.
והוא מתודה בעת ההיא ושב אל ה' בלב שלם. וגם התשובה ההיא מועילה אע"פ שאינה
משנת לתשובת השב בעוצם תומו. כאשר הקדמנו בשער הראשון :
- (ז) הדרך הב' כאשר יבואו ימי הזקנה והגיעו ימי השיבה ויכל כחו וימעט. וישח יצדו.
גם יזכור קצו כי קרוב הוא ויבין לאחריתו וישוב אל ה' וירחמוהו.
ואשר אינו חוזר בתשובה כבוא ימי הזקנה יכפל ענישו ורבה משטמה עליו. כמו שאמרו
רז"ל שלשה הקב"ה שונאן דל נאה ועשיר מכחש וזקן מנאף. ונאמר (ישעי' י) אכלו זרים כחו
והוא לא ידע גם שיבה וזקה בו והוא לא ידע. ומן התמיהה והפליאה. כי יעמוד האדם
בחצי ימיו ורואה כי הימים הולכים ודלים. ויחל הדימות הבנין. ויחסר המזג במבעו ותראה
בו היבשות. כענין שנאמר (תהלים קג) ימי כצל נטויו ואני כעשב איבש. איך טח מראות עיניו
זמהשכיל לבבו. ולא יראה כי נוסע הוא אל המקום מקום בית עולמו. הלוך ונסוע יומם ולילה :
- (ח) ויש אנשים רבים ימנע מהם אור התשובה. כי הם זכאים וטהורים בעיניהם ולא
יתעשתו על תקון מעשיהם. כי ידמו בנפשם שהם מתוקנים והם חטאים לה'
מאד. הלא כתוב (קהלת ז) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. והאנשים
ההם מאשר הם בונים לדבר עונות. לא ירגישו ולא יבינו למו. או הודע אליהם חטאתם
זנשכה מלבם אחרי כן. והנם כמו החולה שאינו מרגיש בחליו ולא יחשוב על הרפואה
ויכבד חליו תמיד עד אשר לא יוכל להרפא. ופעמים תהיה נסכה לזאת מקוצר בינתם. כי
לא יבאו לדרוש אלהים ודעת דרכיו לא יחפצון. על כן לא ישקדו על דלתות חכמים
ותלמידים. כענין שנאמר (משלי יו) לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך :
- (ט) והנה אנשים צדיקים וישרים בלבונם. שאנה להם כלביא תמיד במחשבותם. וינהמו
על חטאיהם בנחמת ים. ועל אשרקצור קצרה ידם מעבודת השם. כי על זה
יפשע גבר והרבה אשמה כמו על העבירות החמורות. כענין שארז"ל ויתר הקב"ה על
ג"ע כו' ולא ויתר לעון ביטול תורה. אף כי מלאו רע האנשים אשר עיקר מחשבותיהם
ומעשיהם על חפצי גופם והבלי זמנם. ובסוד היראה אל תבא נפשם. ולהשתונן כליותם
עליה אל תחד כבודם במשכיות לכבם וחדרם ומשכיותם לעתים מוומנים. ולא יתנו חלק
לתורה בעסקיהם. ומקרב לבם אבד חשבון על נפשם. כי נוי אובד עצות המה. וכמה הם
במדרגה התחתונה. וארז"ל בן ששים שנה לזקנה בן שבעים לשיבה בן שמונים לנכורה
בן תשעים לשוח בן מאה כאלו מת ועבר וכמל' מן העולם. והיתה כוונתם ז"ל בדברים
האלה לחזהיר על התשובה. ושיחשוב האדם על קצו בדגיעו לימי הזקנה. אם לא זכה
לעשות כן בימי בחורותיו. ואחרי כי קרוב לבא עתו יעזוב חפצי הגוף ותאוותיו ויתקן
נפשו. ובהגיע לימי השיבה יוסף לגרש מלבו ענין העולם. ולפי מיעוט השנים הבאות
ימעט בעסק העולם ויתיחד תמיד להתבונן ביראת השם. ולחשוב עם נפשו ולתקן מדהותו.
ולבקש תורה ומצות. ומה שאמרו בן תשעים לשוח הוא מלשון (תהלים קג) ישפוך שיתו
(בראשית כד) לשוח בשדה. כמו שפירשו רז"ל יצחק תיקן תפלת הסנחה שנאמר ויצא יצחק
לשוח בשדה. כי אחרי שהגיע לתשעים ראוי לו להיות כל עסקו בתפלות ובהללות השם
ולשוח בנפלאותיו. ודיבר שלמה ע"ה בענין ימי הזקנה שלא יתעצל האדם בהם מעבודת

הש"י ואומר (קהלת יא) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך כי אינך יודע אי זה יכשר הוה או זה ואם שנייהם כאחד טובים. המשיל ימי הילדות והשתרות לבקר וימי הזקנה לערב. והזרע דרך משל לבנים ותלמידים. כמו שארז"ל נשא אשה בילדותו ישא אשה בזקנתו העמיד תלמידים בילדותו ועמיד תלמידים בזקנתו. כי אולי יצליחו בני הזקונים בתורה ובמצות מבני הנעורים. וכן התלמידים אשר יעמיד בזקנתו אולי יצליחו מן הראשונים או יהיו כאחד טובים. אחרי כן אמר (ש) ומתוך האור וטוב לעינים לראות את השמש. פי' חזר לדבר על ימי הזקנה שהמשיל אותם לערב. ומפני כי הזקן לא יטעם את אשר יאכל ואת אשר ישתה כדברי ברזילי הנלעדי. אמר כי יש לו לזקן ליהנות במאור השמש ואל תקצר נפשו עליו. כי קוצר הנפש מונע את האדם ממלאכת שמים. ויערב לו האור כאשר יערכנו לעומת ימי החשך הבאים. כאשר יזכיר במקרא אשר למטה מזה (ש) כי אם שנים הרבה יהיה האדם בכלום ישמח ויזכור את ימי החשך כי הרבה יהיו כל שבא הבל. פירושו גם כי זקן לא יאבד אלא יהי על עצמו למשא. אך בכל שנותיו ישמח למוען לא יאבד אחת משנותיו ולא ישובת מעבודת הכורא. ויזכור ימי החשך כי הרבה יהיו ואז לא יוכל לעבוד עבודה כענין שנאמר (תהלים ו) בשאול מי יודה לך. והצדיקים מתנכרים בזקנתם ויאזרו חיל ויהליפו כח לעבודת השם כמו שארז"ל תלמידי חכמים כל זמן שמוקינין חכמה מתוספת בהם. ונאמר (ש) עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. והזכיר למעלה (ש) צדיק כהמר יפרח וגו' שתולים בבית ה' וגו' כי הצדיקים שתולים בבית ה' מנעוריהם וגדלים בבתי מדרשות מבחוריהם. כתמר שיפרח וכארז שגדל בלבנון. וכן ארז"ל שתולים בבית ה' אלו התינוקות על הדרך מה שכתוב (ש) אשר בנינו כנטיעים מגדולים בנעוריהם. ואמר אחרי כן. בדבר הזה אינם נמשלים לאילנות כי האילנות בהזקנים לא יתנו חילם והצדיקים ינובון בשיבה. עוד אמר דהמע"ה (ש) וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני עד אני זרועך לדור לכל יבא גבורתך :

י) הדרך הג' באשר ישמע מוסר החכמים והמוכיחים יקשיב וישמע ויכנע ויחזור בתשובה. ויקבל בלבו כל דברי התוכחות ושלא יגרע דבר מדבריהם. והנה האיש הזה ברגע קמן יצא מאפלה לאור גדול. כי עת אשר יאזין ויסכית ולבבו יבין ושב ויקבל ביום ששמעו דברי המוכיח. וקים עליו להיותו עושה ככל אשר יורוהו תופשי התורה מן היום ההוא ומעלה להזהר כאשר יזהירוהו יודעי בינה לעתים. עלתה בידו התשובה ונהפך לאיש אחר. ומעת אשר קבל כזאת במחשבתו וגמר עליו ככה בלבבו קנה לנפשו זכות ושכר על כל המצות והמסורים ואשרי כי צדק נפשו בשעה קלה. וכן ארז"ל (שמות יב) וילכו ויעשו בני ישראל וכי מיד עשו והלא לא עשו עד יד להדש. אלא כיון שקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם [הכתוב] כאלו עשו מיד. ואמר באבות של רבי נתן כל שמעו מרובים מחכמתו חכמתו מתקיימת שנאמר (י"ד) נעשה ונשמע. ביאר הדבר כי האיש אשר קבל על נפשו בלב נאמן לשמור ולעשות על פי התורה אשר יורוהו ועל המשפט אשר יאמרו לו היושבים על המשפט. יש בידו מן היום הזה שכר על כל המצות על אשר שמעה אזנו מדברי התורה ותבן להם. ועל הדברים אשר לא גלו אזנו עליהם עדנה. וצדק לבש וקנה זכות על הנגלות אליו ועל כל נעלם מעיניו. ואחרי זאת יום יום ידרוש וישקוד על דלתות מוכיחיו וישכיל מכל מלמדיו. ונמצא האיש הזה מעשי מרובין מחכמתו כי לא ידע את הדבר והנה שכרו אתו (עליו). ובענין מה שאמר ישראל בכיני נעשה ונשמע שהקדימו קבלת המעשה על נפשם לפני השמיעה. ובענין אחר לא יתכן שיהיו מעשי האדם מרובין ממה שהוא יודע :

יא) **ואשר** לא יתעורר לקול המוכיחים יכפל עונו. כי הזהירוהו והקשה את לבו ולא נזהר כמו שנאמר (משלי י) תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. אך מרי יבקש רע ומלאך אכזרי ישולח בו. פירוש האיש הרע לא יכנע לקול המוכיחים אך יבקש להמרות. ותחת כי לא נחת מדברי המלאך המוכיח. מלאך אכזרי ישולח בו מדה כנגד מדה. כי המוכיחים נקראו מלאכים שנאמר (ד"ה ב"ל) ויהיו מלעיבים כמלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו. ועוד אמר שלמה המעיה (משלי יט) מוסר רע לעוזב אורח שונא תוכחת ימות. פי' אמת כי ראוי מוסר רע לעוזב אורח ועובר על דברי תורה. אכן יש תקוה כי יוסר וישוב מדרכו הרעה. אך רע ממנו שונא תוכחות כי אין לו תקוה ותקנה במוסר רע אבל אחת דתו למות. כי העובר עבירה תתקפהו התאוה והיצר השיאו. ויתכן כי נפשו מרה לו על אשר יעצר כח [כ"ג ש"ז על אשר לא עצר כח] מפני יצרו. ואולי יכסוף לתוכחה ויקוה למוסר. אבל שונא התוכחות כבר נואש מנפשו. ושנאת התוכחה תהיה לו לעדה כי הוא שונא דברי השיי :

יב) **עוד** אמר שלמה המעיה (משלי יט) מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדושן עצם. און שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין. ויש לכל חכם לב לדעת כי לא יתכן שחבר שלמה המעיה דברים כאלה הנם [בתוך] דברי המוסר ויראת ה'. כשכבר העיד עליו הכתוב (מלכים א' ד) ויחכם מכל האדם. אכן זה פשר הדבר. מאור עינים ישמח לב. העין אבר נכבד מאד כי יראו בו את המאורות המשמחים את הלב. ונכבד ממנו האוזן כי ישמעו בו שמועה טובה המדשנת את העצם שאין בו ההרגשה ולא ידושן במאור עינים בלתי בתענוג יתר. וכן אמרו ז"ל כי האוזן נכבד משאר האיברים. שאם סימא את עינו נותן לו דמי עינו. חרשו נותן לו דמי כולו. והן האדם הייב לעבוד את הש"י באיבריו ויצוריו כלם כי לעבודתו יצדם כמו שכתוב (משלי יט) כל פעל ה' למענהו. אף כי באיברים הנכבדים אשר יצר בו נתחייב לעבוד בהם את יוצרם. והעונש הגדול יתר מאד אם יפריעם ממעשה מצותיו ועבודה לא יעבוד בהם ולא כנמול עליהם השיב. כי ה' המיב עמו בחושיו הנכבדים טובה עצומה וכבוד והדר עמרו בהם. על כן הקדים להזכיר אחת ממעלות האוזן כעבוד הראותך גדול הובת עבודתו. וכאר אחרי כן כי תהיה עבודת האוזן בשמוע אל התוכחות. ואמר און שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין פי' ראוי לשכון בין החכמים. אחר אשר יקשיב כתוכחתם. ואמרו רז"ל נפל אדם מן הגג ונשברו איבריו צריך רמיה ותחבושת על כל אבר מאיבריו ועצם מעצמיו. והחומא אשר הטא בכל איבריו ונחשב כאלו רכתה מכה באיבריו כלם מכף רגלו ועד קדקדו שנאמר (ישעיה א) מכף רגל ועד ראש אין בו מתום. והנה הקב"ה מרפא כל איבריו ברמיה אחת והיא שמיעת האזן שנאמר (ש"ס נה) המו אונכם ולכו אלי שמועו ותחי נפשכם :

יג) הדרך ה' **בעת** אשר יהנה האדם בתורת ה' ויקרא בדברי הנביאים והכתובים. ויבין בנועם המוסרים ויראה האזהרות והעונשים. יחדר לדברים ויבין לבו להמיב דרכיו ומעלליו ויתרצה אל השם. כענין שנאמר (ש"ס יט) ואל זה אביט אל עני ונכה רוח והדר על דברי. וכן כתוב בענין יאשיהו (ש"ב כג) ויהי כשמוע המלך את דברי ספר התורה ויקרע את בגדיו. ובענין עזרא נאמר (נחמיה ה) כי בוכים כל העם בשמעם את דברי התורה. ואשר לא שת לבו אל דברי ה' יכבד פשעו עליו כענין שנאמר (יחזקאל יז) ולא פחדו ולא קרעו את בגדיהם. ואמרו רז"ל כל הלומד ואינו מקיים גוה לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם. ונאמר (תישע ה) אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו ונאמר (יחזקאל ח) איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו אכן [הנה] ליתכך עשה עמך שקר סופרים :

(יד) הדרך הה' בעשרת ימי תשובה. הירא את דבר השם לכו יחיל בקרבנו בדעתו שכל מעשיו בספר נכתבין. ובעת ההיא האלהים יביא במשפט את כל מעשה על כל נעלם אם טוב ואם רע. כי האדם נדון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכפורים. ובעת אשר ידע האדם כי יביאו את דינו לפני מלך בשר ודם הלא יחדר חרדה גדולה וישית עצות בנפשו ובכל דרכי הריצות יחיש מפלט לו. ולא תעלה על רוחו לפנות על ימין או על שמאל ולהתעסק ביתר הפציו. ולא ישגיח לפתח ולשדר אדמתו ולא יפנה דרך כרמים. ולא יתרפה ביום צרה מרבין לב להנצל כצבי מיד. לכן מה נואלו היוצאים לפעלם ולעבודתם עדי ערב בימים הנוראים ימי הדין והמשפט ואינם יודעים מה יהיה משפטם. הלא [לאחותם] יהנה לבם ביום שידוכר [בה] שנאמר (שה ח) מה נעשה לאחותינו ביום שידוכר בה. וראוי לכל ירא אלהים למעט בעסקיו ולחיות רעיוניו נחתים. ולקבוע ביום ובלילה עתים ולהתבודד בהדריו ולהפש דרכיו ולחקור. ולקדם אשמורת ולהתעסק בדרכי התשובה ובשרון המעשה. ולשפוך שיח ולשאת תפלה ורנה. ולהפיל תחנה. והעת עת רצון והתפלה נשמעת בו בענין שנאמר (ישעיה כג) בעת רצון עניתך וביום ישועה עזרתך. וארז"ל (שה טו) דרשו ה' בהמצאו אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים. ומצות עשה מן התורה להעיר אדם את רוחו לחזור בתשובה ביום הכפורים שנאמר מכל המצותיכם לפני ה' תטהרו. על כן הזהירנו הכתוב שנמטר לפני ה' בתשובתנו והוא יכפר עלינו ביום הזה לטהר אותנו:

(טו) הדרך ה' בל עת יכון לקראת אלהיו. כי לא ידע האדם את עתו. על כן כליותיו ישתונן. ובצדקה יכונן. להשיב רוחו בטהרה אל האלהים אשר נתנה. ויחפש דרכיו ומעלליו בכל יום. יפקדם לבקרים ולרגעים יבחנם. ואמרו רז"ל ר' אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך אמרו לו תלמידיו רבינו וכי אדם יודע באיזה יום ימות אמר להם כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצאו כל ימיו בתשובה. ואומר (קל"ט) בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. לזכר הבגדים משל על נקיות הצפוש בתשובה והשמן משל למעשים טובים ושם טוב. עוד ארז"ל בענין הזה משל לאשתו של מלך שהייתה מתקשטת ותשם כפוך עיניה ובעלה עובר ארחות ימים ותאמרנה לה השכנות הלא בעלך הקך בדרך למרחוק ועל מה זה לשוא תתיפי. אמרה להם בעלי מלך הוא אולי יהפך רוחים וקל מהרה יבא וימצאני והנני מקושטת. ויש על האדם לשער בנפשו בהיותו שאנן ושלו. איך ידאג לכוונת ויראה ורעד יבא בו ביום המות בהיותו נכון לעלות ליתן את החשבון. ואיך יתודה בעת מותו בלב נשבר. וככה יעשה כל הימים יתודה בלב נדכה ויהיה מורא שמים עליו:

(טז) ויש על האדם לחדש לו בכל יום מצות אולי הניע תור מותו ולא יקיים המצות ההם. וארז"ל כל העושה מצוה אחת סמוך למיתתו דומה שקיים את כל התורה ולא היה חסר אלא אותה מצוה. וכל העושה עבירה אחת סמוך למיתתו דומה כאלו במל את התורה: (יז) ויש אנשים אשר לא ירגישו בענין המות לעשות צדה לדרך ולתקן מעשיהם ולא יערו על לבם יום מותם עד בואו. והם נמשלים כבהמות אשר לא ירגישו בענין המות עד יום הטביחה. כמו שנאמר (תהלים סג) כצאן לשאול שנתו מות ידעם וידרו במ ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו. פי' כצאן שנתו נפשם לשאול כי לא ירגישו בענין מותם עד בואו פתאום. מות ידעם. אין מות הרשעים כמות הבהמות מות הבהמות פעם אחת והרשעים מות ידעה בהם בכל יום. מלשון (מיתח ז) ירעו בשן וגלעד ומענין (איוב יח) יאכל בדין בכור מות. כי נפש הרשעים ההשחתה וההפסד ידבק בה בכל עת עד אשר תשחת ותבלה ותאבד. וידרו במ ישרים לבקר. המשיל זמן תחיית המתים לבקר אשר יעיר

בו האדם משנתו . וכענין שנאמר (ויגאל יב) ורכים מישני אדמת עפר יקיצו . כי אז ידו הישרים ברשעים כמו שכתוב (מלאכי ג) ועמותם רשעים כי יהיו אפר תחת רגליכם . וארז"ל בענין יום הדין לתחיית המתים . לארד שנים עשר חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ונעשין אפר תחת כפות רגלי הצדיקים שנאמר ועמותם רשעים וגו' . וצורם נבלות שאול . צורם כמו צורתם וכן (השע יג) כתבונם עצבים . כתבונתם . ויקרא הנפש צורת האדם . ויש מן הדוברים על הנפש שאמרו בגדר הנפש שהיא צורת (עקריית) [מקריית] . וביאור הענין כי נפש הרשע יכלה שאול אותה . והיא מזבול לו . כי הנפש מן העליונים מלשון (ישעיה כ) מזבול קדשך . והרשע סבב בהטאותיו ועולל לנפשו נפש היקרה והעליונה שהיא מזבול לו . לבלות אותה שאול מטה . וכמה קשה המות למי שלא הפריד תאות העולם מנפשו עד אשר יפרידנה המות . וארז"ל במסכת דרך ארץ . רצונך שלא תמות . מות עד שלא תמות . ביאור הענין הרוצה שיהיה לו יום המות להי' עד ידבר אל לבו אחרי אשר סופו לעזוב את האדמה ולהניח חפצי הגוף ובאחריתו ישמם ויששם . יעזבם כחיים ולא ישתמש באדמה רק לעבודת הכורא יתעלה . ואז יהיה לו יום המות להי'ם שאין להם הפסק :

יח) ורע כי נפש הרשע אשר כל תאוותה לחפצי הגוף בחייו . ונפרדת תאוותה מעבודת הכורא ונבלת משרשיה . תרד כמותו למטה לארץ אל מקום תאוותה . והיה תולדתה כטבע העפר רדת ולא לעלות . אבל יעלוה למרום לדין ולמשפט . ולראות איך החליפה מרום בשאול . כאשר יעלו את האבן על ידי כף הקלע ואחרי עלותה למרום תרד במטעה למטה לארץ כאשר האבן חוזרת ונופלת לארץ אחרי חזיקה . שנאמר (ש"א כה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע . וארז"ל במדרש משלי אחת נשמתן של צדיקים ואחת נשמתן של רשעים (יש כא) הסיון וצ"ל אחת נשמתן של צדיקים ואחת נשמתן של רשעים עולות למעלה ונידונין שם . נשמתן של צדיקים זוכות בדין ונגננות תחת כסא הכבוד ונשמתן של רשעים) חוזרות ויורדות ומטרפות לארץ שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה וגו' . ונאמר (משלי יא) כמות אדם רשע תאבד תקוה . כי לא תהיה תקוה לנפש הרשע לצאת מהשך לאור שנאמר על נפש הרשע (תהלים כ) תבא עד דור אבותיו עד נצח לא יראו אור :

יט) הנה נתבאר כי נשמת הרשעים יורדת לשאול . משני מקראות שזכרנו ומדברי חז"ל . ועוד נאמר (משלי כ) אורח חיים למעלה למשכיל למען מור משאול מטה . ועוד נאמר (קהלת ג) מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היוודת היא למטה לארץ . פירוש מי יכיר הצדיקים והרשעים בעוה"ז . כי יש רשעים אשר מעשיהם במחשך ולא יכירו בהם בנ"א [ויש צדיקים] שייראו שמים בסתר . כענין שנאמר (מזכיה ג) והצנע לכת . ויקרא לנפש הרשע נפש הבהמה מפני שנמשכת אחר התאוה הנשמית כבהמה וכענין שכתוב (ויגאל) אשר לא ידע בין מינו לשמאלו ובהמה רבה . ולנפש הצדיקים קרא רוח בני האדם וכענין שנאמר (יתוקאל לד) אדם אתם . וביאור לשון המקרא כן הוא . מי יודע רוח בני האדם והם הצדיקים . העולה היא למעלה כי יש הרבה צדיקים שאין אדם יכול לנזר עליהם בעולם הזה שהם צדיקים כאמת וכי תעלה נפשם למרום . כענין מה שנאמר (ש"א כ) כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב . וגם כי רבים מן הצדיקים הם יראי שמים בסתר ואין צדקתם מודעת . וכענין שנאמר (מזכיה ה) והצנע לכת עם אלהיך . ורוח הבהמה וגו' גם יש רשעים רבים שאין אדם מכיר במעשיהם כענין שנאמר (ישעיה כב) והיה כמחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו . וכן פירשו ז"ל במדרש קהלת . כי רוח בני האדם אלו הצדיקים ורוח הבהמה אלו הרשעים . ולא יוכל איש לומר כי היה מסתפק על נשמת האדם אם תעלה למעלה כי הנה כתוב (קהלת יב) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה .

השער **שערי תשובה** השני

ועוד איך יתפסק על רוח הבהמה אם יורדת למטה היא רוח הבהמה מן הארץ ואיך תעלה ונתבאר בתורה כי נשמת האדם עליונית . כי כתוב על נפש הבהמה כי היא מן הארץ שנאמר (בראשית א) תוצא הארץ נפש חיה למינה . ועל נשמת האדם כתוב (ש"ב) ויפה באפיו נשמת חיים (*). על כן תעלה נשמת האדם במות הנוף למעלה כי כל הדברים שבים אל ארשם . כענין שנאמר (קהל יב) וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה . ונאמר על נשמת הצדיקים (זכריה ג) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה פי בין המלאכים שהם עומדים וקיימים . כמו שנאמר (תהלים קסח) ויעמידם לעד לעולם ונאמר (דניאל ז) קרבת על חד מן קאמיא . ואמרו ז"ל נפשותיהן של צדיקים נגזזות תחת כסא הכבוד שנאמר (ש"א כה) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים . וכ"ל אנשי לבב יהשבו העולם הזה כמו דירת עראי ולא ישתמשו בו רק לעבודת הבורא יתברך ויכינו בו צדה לנפשם . כי אם שנים רבות יהיה האדם ואלו היה אלף שנים פעמים . אחרי שיש מספר לשנוי יבלה המספר וסופו כלא היה יהיה . ועולם הנמול אין לו תכלית כענין שנאמר (איובי) כי שנות מספר יאתיו ואורח לא אשוב אהלך . אף כי ימי האדם כצל עובר כענין שנאמר (תהלים ז) ימי שנותינו בהם שבועים שנה ונו' . ונאמר (ש"ב קמר) ימיו כצל עובר ואמרו רז"ל לא כצלו של אילן ולא כצלו של כותל אלא כצל עוף הפורה ועובר . ר"ל כי חייב האדם להמשיל העולם הזה בלבבו כצל עוף הפורה וברגע קמן עובר . גם כי אין האדם יודע אם היום כאן ולמחר בקבר . ונמצא בהשתדלו ומרחו על יום מחר כי הוא מצטער על עולם שאינו שלו . וארז"ל אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה יולד יום :

(כ) **ועיקר** ספר קהלת חברו שלמה המלך ע"ה למען ישים האדם על לבו כי העולם הבל הבלים ולא ישתמש בו זולתי לעבודת הבורא יתעלה . והודיע כוונתו בפתיחתו וחתמתו . כי פתח ואמר הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכר הבל . וארז"ל אלו אדם אחד היה אומר בן היינו אומרים אולי לא אסף שתי פרוטות מימיו על כן נחשב העולם הבל בעיניו . אכן שלמה שנכתב עליו (ש"א י) ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים . לו נאה לומר כי העולם הבל הבלים . וחתם ספרו ואמר (קהל יב) סוף דבר הכל נשמע את האלהים : ר"ל ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם :

(* א"ה, ראינו בס' אחד (שכתיו שמו) דבר נפלא על מה שביצרת גוף הבהמה כתוב וי"ל ה"א מן האדמה כל חית השדה כו' וביצורת גוף האדם כתוב וי"ל ה"א את האדם עפר מן האדמה . והחילוק בין עפר לאדמה . אדמה נקרא כעט שהיא מחוברת ועפר הוא לרוב על תלוש כמ"ש ויעלו עפר על ראשם (ומ"ש ואדמה על ראש) הוא יולא מהכלל ויש בו דרשה לחול' בפ' שלום הקן) ועשה הסכת ושמע כי מוסכם אצל החוקרים שכל דבר אף הדומם יש לו נפש (כ"ל כמו פתיחת' לו) ועת שהחוק נפרד מהכל אזי נחלם קנה כמו כמ"ש השבעים אם יעמדו מים י"ב שעות תלושים מן הקרקע לא יוולתו עוד לעכורה מסלת הברזל ואינה תקצור — ונעבור שלא יתפסה האדם מילרו ולומר מה לי לעשות לתגבורת תאוותי כיון שגופי נכרח מאדמה לכן הוא נמשך לתאוות הבהמיות כבהמה , לכן גילתה לנו התורה החילוק הגדול שיש בין יצירת גוף האדם לגוף הבהמה, כי גוף הבהמה נכרח "מאדמה" מחוברת בעת שכל כחה ה' בה . אמנם ליצירת גוף האדם לקח הקב"ה "עפר" מן האדמה אחר הסיג והותם קנה מה האדמה, ולכן יש מה נכנס האדם לזך גם חומריו שיוצרו כלכן ספיר (כמו לדבר "והסרח"ם לנס, וד"ל) ומה"ש בחורטו של ר' מאיר מלאו כתוב בתורת אור וד"ל . וכמ"ש גם עברך (כ"ל אף חומר גופי כמ"ש הגר"א ז"ל) נהיה (נעשה כחומר הרקיע) בהם (ע"י התורה והמלאכה) נעשין כל לשמה כמ"ש הכלת דומה לים (פי' הכלת מרמו לאדם שיענין ויפקיד בים התלוש והתפחה ב"ו רפיון אף הגע אחר כמ"ש מה דגים שבים כיון שעולין ליבשה מיד מתים אף ת"ה כיון שרובין מן התורה כו' ויש דומה לרקיע (פי' ע"י שיקדו בים התורה אז יוכס למדרגת לשמה כמ"ש לעולם (דייקא) ולמד אדם כו' ולא בא לשמה שהוא דומה לרקיע כמ"ש רבא דמי כמי כי גדול עד שמים כו' ופתיח מעל שמים כו' כאן נעסקין לשמה כו') ורקיע דומה לאבן ספיר (פי' ע"י תורה ומצוות לשמה וידרך חומר כלכן ספיר כמ"ש כל העוסק בתורה לשמה כו' ומכארתו כו' ומגדלותו ומרומותו על כל המשעים) ואבן ספיר דומה לכה"כ (כ"ל שאז יוכס למדרגת ואחר הדברים כה"א אף עוף חיים כולכם פיוס) וי"ל .

(בא) וְמִי שֶׁהִנֵּנוּ הַשֵּׁי דִיעָה יָשִׁיב אֶל לִבּוֹ כִּי הַשֵּׁי שִׁלְחוּ בְעוֹלָם הוּזָה לְשִׁמּוֹר מִשְׁמֵרְתוֹ וְתוֹרָתוֹ וְחֻקּוֹתָיו וּמִצְוֹתָיו . וְלֹא יִפְקַח עֵינָיו וְזוֹלָתִי לַעֲשׂוֹת שְׁלִיחוֹתָיו . וְלִקְרָן הַיָּמִים אִם עָשָׂה שְׁלִיחוֹתָיו בְּאִמוּנָה . יָשׁוּב וּבֹא בְרִנָּה . וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֵאשׁוֹ . כַּעֲבָד אֲשֶׁר שִׁלְחוּ הַמֶּלֶךְ לְעֶבֶד הַיָּם . שְׂאִין עֵינָיו וּלְכוּ וְזוֹלָתִי עַל דְּבַר שְׁלִיחוֹתָיו עַד שׁוּבוּ אֶל אֲדוֹנָיו . וְכֵן אָמַר שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ ע"ה (משלי כב) לְהִיּוֹת בְּה' בְּבִטְחָךְ וְגו' לְהוֹדִיעַךְ קִשְׁטִי אֲמַרִי אֲמַת לְהַשִּׁיב אֲמָרִים אֲמַת לְשׁוֹלְחֶיךָ :

(בב) וּמִן הַדְּבָרִים שֶׁאֵדָם חַיִּיב לְזַכּוֹר בְּעִבּוּרָם יוֹם הַמּוֹת . כְּדִי שְׂלֹא יִתְבַּמַּל וְאֵל תְּרַפֵּינָה יְדִיו מִעֲבֻדַת הַשֵּׁי . וְתִדְרַד שְׁנֵתוֹ מִעֵינָיו לְעֵמּוֹל בְּתוֹרָה . וְלִתְכַוֵּן בִּירַאת ה'

וְלִתְקַן מִדּוֹת נַפְשׁוֹ וְלְהַשִּׁיב מַעֲלֹת הִירָאָה וְהַאֲהָבָה וְלְחַשׁוֹב מַחֲשָׁבוֹת אֵיךְ יִגְדִּיל וְיֵאֲדִיר מִצְוֹת לְהִיּוֹת לְנַפְשׁוֹ סְגוּלָה וְאוֹצֵר כְּעֵינִין שְׁנֵאֲמַר (משלי י) חֶסֶם לֵב יִקַּח מִצְוֹת . כִּי יִדַע וְיִזְכּוֹר שֶׁהַיָּמִים קְצָרִים כְּמוֹ שֶׁאֲמָרוּ רַז"ל הַיּוֹם קָצֵר וְהַפְּלֵאָה מְרֻבָּה וְהַפּוֹעֲלִים עֲצָלִים וְכַעֲבַל הַבֵּית דוֹהֵק :

(בג) וְמִי שֶׁאִינוּ זֹכֵר יוֹם הַמּוֹת תְּמִיד דּוֹמָה בְּעֵינָיו שֵׁשׁ לֹו פְּנָאִי וּמִתּוֹן (ג' שְׂהָא מִלְשָׁן הוּוּ מִתּוֹנִים בְּדִין . יִבְבִּיכֹת מִתּוֹן מִתּוֹן ת' זוּזִי שׁוּי) לְהַשִּׁיב הַפְּצוֹ . וְאֲרִז"ל יִפֶּה שְׁעָה אַחַת בְּתַשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים בְּעוֹה"ו מְכַל חַיִּי הַעוֹה"ב וְיִפֶּה שְׁעָה אַחַת שֶׁל קוֹרֵת רוּחַ בְּעוֹה"ב מְכַל חַיִּי הַעוֹה"ו :

(כד) וְכֵן אָמַר שְׁלֵמָה הַמַּעִיָּה (קהלת ט) כִּי מִי אֲשֶׁר יַחֲבֹר אֶל כָּל הַחַיִּים יֵשׁ בְּמַחֲוֹן כִּי לְכָלֵךְ חַי הוּא טוֹב מִן הָאֲרִיָּה הַמֵּת . פ"י שִׁיבַח חַיִּי הַעוֹה"ו לְעֵינֵי הַתְּשׁוּבָה וּפְעוּלַת הַמִּצְוָה וְהַשְּׁנָת מַעֲלֹת הַנֶּפֶשׁ וְהוּא הַבְּמַחֲוֹן הַנִּמְצָא לְאֲשֶׁר יַחֲבֹר אֶל הַחַיִּים . וּפ"י כִּי לְכָלֵךְ חַי כִּי הָאֵדָם הַפְּחוֹת בְּחַיִּים יִכּוֹל לְהוֹסִיף מַעֲלֹת בְּנַפְשׁוֹ מִה שֶׁלֹּא יוּכַל לַעֲשׂוֹת כֵּן הַחֶסֶם וְהַצְדִּיק הַמֵּת . וּבְמַקּוֹם אַחֵר בִּיזָה וְגִינָה הַעוֹלָם הוּזָה לְעֵינֵי הַשְּׁנָת תַּעֲנוּגוֹ וְכַבּוּדוֹ . וְאָמַר (ס"א) מִה יִתְרוֹן לְאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ שִׁיעֲמוֹל תַּחַת הַשָּׁמַשׁ . עוֹד אָמַר (ש"ד) לְשַׁבַּח אֲנִי אֶת הַמַּתִּים שֶׁכִּבְּרָ מִתּוֹ מִן הַחַיִּים אֲשֶׁר הֵמָּה חַיִּים עֲדָנָה :

(כה) וְאָמְרוּ רַז"ל הַסֵּתֵכֵל כֵּנִי דְבָרִים וְאִין אַתָּה בֹא לְיָדִי עֲבִידָה . מֵאִין בָּאתָ , מִמַּטְפָּה סְרוּחָה . וְלֹאֵן אַתָּה הוֹלֵךְ , לְמַקּוֹם רַמָּה וְתוֹלַעָה . וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עֹתִיד לִיתֵן אֶת הַחֲשׁוֹבוֹן , לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְּבִיָּה . בִּיאוֹר הַדְּבַר . כֹּאשֶׁר תַּחֲשׁוֹב מֵאִין בָּאתָ תִּכְנִיעַ נַפְשְׁךָ וְתִשְׁנֵא הַגְּאוּה . וְכֹאשֶׁר תִּזְכּוֹר לֹאֵן אַתָּה הוֹלֵךְ תִּבְזֶה הַעוֹלָם וְתִכְזֵר כִּי מוֹתְרוֹ אִין וְלֹא תִתְעַמֵּק בּוֹ וְזוֹלָתִי לְעִבּוּדַת הַבּוֹרָא יִתְכַבֵּד . וְכֹאשֶׁר תִּשְׁיָב אֶל לִבְךָ לִפְנֵי מִי אַתָּה עֹתִיד לִיתֵן אֶת הַחֲשׁוֹבוֹן וְהִי מוֹרָא שְׁמִים עֲלֶיךָ . וְאֲמָרוּ רַז"ל (בְּרַאשִׁית א) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד זֶה הַמּוֹת . כִּי גַם הַמּוֹת טוֹב לְהַכְנִיעַ הַנֶּפְשׁוֹת וְלְהִיּוֹת תַּחַת אֱלֹהִים עַל הַלְּבָבוֹת וְלְבַלְתִּי עֲשׂוֹת הַעוֹלָם הוּזָה עֵינֶךָ . וַיֵּשׁ אֲנָשִׁים שֶׁאִינֵם נּוֹתֵנִים פְּנָאִי לְנַפְשָׁם לְקַבּוֹעַ עֵתִים לְהַבִּין לְאַחֲרֵיתָם . מִטְּרַדְתָם בְּקִנְיַי הַעוֹלָם . כְּעֵינֵי שְׁכַתּוֹב (אִיִּיב ד) הֵלֵא נִכַּע יִתְרֵם בְּסִימּוֹתֵי וְלֹא בְּחַכְמָה . פ"י הֵלֵא נִכַּע יִתְרֵם מִמוֹנֵם מִהֵם בְּנִסְעֵיתָם . הִנֵּה כִּי אִין לֹו בְּהֵם תּוֹעֵלַת . אֲבָל אֲבָד מִהֵם טוֹבָה הַרְבֵּה . כִּי גַם לְהֵם אֲשֶׁר יִמּוֹתוּ וְלֹא בְּחַכְמָה . כִּי לֹא חֲכָמוֹ לְהַבִּין לְאַחֲרֵיתָם וְלִתְקַן נַפְשָׁם וְלַחֲכִין צִידָה לְדַרְכָּם . כְּעֵינֵי שְׁכַתּוֹב (דְּבָרִים לב) לֹו חֲכָמוֹ יִשְׁכִּילוּ זֹאת יִבְיִנוּ לְאַחֲרֵיתָם :

(כו) וְהִנֵּה נַחְתוּם הַעֵינֵין הוּזָה בְּמֵאֲמַר נִכְבַּד אֲשֶׁר לְחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל ו'ל . הִיָּה הַלֵּל ע"ה אָמַר אִם אִין אֲנִי לִי מִי לִי וְכֹשְׁאֲנִי לְעֲצֻמִי מִה אֲנִי וְאִם לֹא עֲכָשְׁיוֹ אִימְתִי . בִּיאוֹר הַדְּבַר . אִם הָאָדָם לֹא יַעֲזוֹר נַפְשׁוֹ מִה יוֹעִילוּהוּ הַמוֹסְרִים . כִּי אִף עַל פִּי שְׁנַכְנָמִים בְּלָבוֹ בַּיּוֹם שְׁמַעוּ . יִשְׁכַּחַם הַיִּצֵר וְיַעֲבִירָם מִלְּבָבוֹ כְּעֵינֵי שְׁנֵאֲמַר (הַשְּׁע"ו) וְחִסְדְּכֶם כְּעֵינֵי בֶּקֶךָ . וְנֵאֲמַר (משלי י) כִּסְף נִכְבַּד לְשׁוֹן צְדִיק לֵב רִשְׁעִים כְּמַעֵט . פ"י מוֹכֵר הַצְדִּיק זָךְ כְּלִי מִיָּג וְלִשְׁוֹנוֹ

השער שיערי תשובה השני

גבדו . אבל לב הרשעים השומעים מוסרו רגע אחד הוא . מלשון (תהלים פא) כמעט אויביהם אבניע . ענינו כרגע אויביהם אבניע . ויקרא לב דלב הנכון והמתוקן כמו שנאמר (משלי טו) ושומע תוכחת קונה לב (שם י) לקנות חכמה ולב אין . אכן צריך האדם בשמעו המוסר לעודד נפשו ולשום הדברים אל לבו ולהשוב בהם תמיד . ועליו יוסף לקח ומלבו יוציא מליץ . ויתבודד בהדיר רוחו וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו . ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו . ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה עד אשר תקבל נפשו המוסר . ועד אשר תמדר . וכשאני לעצמי מ"ה אני . גם כשאני לי להשתדל לתקן נפשי בכל כחי ואני חונת בחכמה בכל עת . מה אני . כי השגת האדם קצרה ודלה . ועם המורה והתקון ישיג מעט מן המעלות . ראה מי אנכי ומי היי כשאין אני לעצמי להשתדל ולמרוח לתקן נפשי . והמשל בזה מן השדה שהיא זכורית . כי עם רב המורה בתיקונה ועם רב עבודה . תוציא זרע מעט . ואם לא יטרוח בתקונה לא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב אבל קיץ ודרדר תצמיח . רק השדה אשר היא עידיה גם כי לא יטרח בעבודתה ימצא בזריעתה תועלת . ואמרו רז"ל בענין מה שכתוב (תהלים ק) כי הוא ידע יצרנו משל למלך שנתן שדה לעבדיו והזחירם לעבדה ולשמרה ולהביא לו ממנה שלשים כור בכל שנה והם טרוחו בה ועבדו אותה היטב והביאו ממנה לפני המלך חמשה כורים . אמר להם מה זאת עשיתם אמרו לו אדונינו המלך שדה שנתת לנו זכורית היא ואנחנו בכל כחנו עבדנו אותה . ועם כל המורה לא עשתה את התבואה יותר מזה השיעור . וא"ם ל"א עכשיו אימתי . אין ראוי לי לאהר יום או יומים השתדלותי בתקן נפשי ובקביעות עתים לתורה . כי אם אומר אקח לעת הפנאי ועד היות בידי כסף די ספוקי . הגה מרדות העולם אינן פוסקות כמו שאמרו רז"ל אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה :

(כז) והשנית אחרי אשר יאסוף ויכנס עוד יכסף לאסוף . כמו שאמרו רז"ל אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו יש בידו מנה מתאוה לעשותו מאתים השניה ידו מאתים מתאוה לעשותם ארבע מאות . וכן כתיב (ק"ה ה) אוהב כסף לא ישבע כסף :
(ח) והשלישית הזמן מתמעט והמלאכה מרובה . מלאכת התורה . ותיקון הנפש . והשגת המעלות כמו האהבה . והיראה . והדביקות . כמו שאמרו רז"ל היום קצר והמלאכה מרובה :

(ט) הרביעית כאשר יאחר תקן נפשו יקרהו עון ויכשל בעבירות תמיד :
(ל) החמישית באיחור תיקון הנפש היצר הולך ומתנבר . ויקשה עליו לתקן נפשו אחר כן . כמו שכתוב (משלי כד) והנה עלה כלו קמטונים ונו' . וארז"ל כאשר היצר קשור בעבירה ידמה כענין המינות ולא תשיג ידו לטוהרתו . ואמרו במוסרים , החרגל על כל דבר שלטון :

(לא) הששית אולי לא ימשכו ימיו וימות מרם ישלים חוק התשובה . על כן הוזהיר שלמה המעיה (ק"ה ט) בכל עת יהיו בגדיך לבנים :

(לב) השביעית בתאחרו מן התשובה . יהיו עונותיו ישנים וישבה יגונם ולא ידאג להם כאשר בתחלה :

(לג) השמינית כבואו בימים ויחלש כח היצר לא יקבל שבר על התשובה כאשר בתקון לבבו בימי בחורותיו . וארז"ל (תהלים קיב) אשרי איש ירא את ה' . בעודו איש . ואמרו כאשר לא תמצא יד הגנב לגנוב יהיוק נפשו כאיש שלום :

(לד) התשיעית בימי הזקנה . בהעדר כח ההרגשות . איננו עוצר כח לחדש מסילות בלבבו . ולערוך מחשבות להלחם בהם ביצרו ולהשיג המעלות ולמרות ולעמול בתודה ובפעולות (ובעולמות) . כמ"ש (ק"ה יב) וזכור את בוראיך בימי בחורותיך עד

חשער שערי תשובה השני

אשר לא יבואו ימי הרעה והניעו שנים אשר תאמר אין לי בהם הפין. על כן ראוי לאדם להחיש מפלט לנפשו כענין שאמר (תהלים קיש) חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך :

השער השלישי. נבאר חומר המצות והאזהרות וחלוקי העונשים.

(א) מפני שהזהר בעל התשובה לחפש דרכיו. וכמה לו עונות וחטאות ואחרי אשר תם חפש מחופש. הוזהר לחקור גודל כל חטא מחטאיו כמו שנאמר (איכה ג) נתפשה דרכינו ונחקורה. להודיע אליו כל חטאתו אשר חטא. כמה הגדיל לאשמה בה. כי יש אשמה עד לשמים גדולה. ויש רעה כנגד כמה חטאים גדולים שקולה. והתשובה הגדולה כפי היות גדולים הקרי לב באלה. כי לדעתו (פ' לז' ידועתו) רב העון וגדלו. נפשו ירעה לו. או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם :

(ב) ועוד תועיל הקדית עוצם העון לכמות כלימה פניו בשאלת המחילה כענין שנאמר (עירא ט) אלהי בושתי ונבלמתי להרים אלהי פני אליך. ולעמות בושח על נפשו לפני הש"י אחרי הבטחון בסליחתו כענין שנאמר (יחזקאל י) למען תזכרו ובושת בכפרי לך לכל אשר עשית. ולהיות לנגד עיניו גדולת חסד הכפרה כענין שנאמר (תהלים כו) כי חסדך לנגד עיני. והמשל בזה כי אם חטא העבד לאורונו ובה להכנע לפניו. אין נפשו אל העבד בלתי אחרי ידיעתו מוכב פשעו. ואם ירמה בנפשו כי החטא נקל יגדל הקצף עליו. לכן יתחייב החוטא להכיר עוצם החטא ועונשו כענין שנא' (ש"א כ) הנה הסכלתי ואשנה הרבה מאד. על כן היוצרכנו ללמד לבני יהודה. לתורה ולתעודה. חומר העונשים לכל עון ולכל חטאת. על כן על כל דברי החקירה חזאת. ועוד לתועלת נשגבה גדולה ובצורה. כי ראה ראיתי רוב העם חושבים על כמה פשעים כבדים כי הם קלים. ועל חייבי מיתות וכריתות כי הזהירות בהם יתרון הכשר או מדת חסידות. ונכשלים מבלי משים ואין תוכחה. כענין שנאמר (ישעיה כח) גם מאז לא פתחה אונך. על כן היוצרכנו להזהירם ולגלות אונם על חומר עבירות רבות. וכי יש במצות הקלות דרכים וצדדים רבים לכליון חרוץ ואבדן הנפש. ורבים מן הרשעים יעזבו דרכם כי ידעו האבדן וההפסד אשר בה. בהגלות להם גודל החטא ואת אשר נגזר עליו. ונכשלים יאזרו חיל לכבוש תאוותם. כי איכבה יוכלו וראו כאבדן נפשם :

(ג) והמשל בזה לאדם ההפין ללכת אל עיר. ויאמרו לו כי הדרך משובשת בצנים ופחים ואבני נזף. ולצרכו אל המקום ההוא לא יחדל מלכת. והיה כי יאמרו אליו כי שחל בדרך ונמר שוקד עליו אז יכלה רגליו מן הדרך החיא. על כן אמר שלמה ע"ה (משלי א) לדעת חכמה ומוסר להבין. פ' כשרון המעשה ועוֹיבת העבירות יקרא חכמה כענין שנא' (דברים ד) כי היא חכמתכם ובינתכם. ואחר שילמוד וידע המצות ומה הם העבירות צריך שילמוד גנות העבירות. וההפסד והאבדן הנמצא בהם לחרחיק נפשו מהם. ולהוכיח עצמו בזכרון העונשים וליסר זולתו. וזאת הידיעה תקרא מוסר ולמוכיחים ינעם ללמוד לדעת זאת :

עתה נבאר מעולות חומר המצות ואזהרות וחלוקי העונשים.

(ד) המרגינה הא' חומר דברי סופרים. נתחייבנו מן התורה לקבל תקנות הנביאים והשופטים. ולשמוע דברי חכמים ולהזהר בנדריהם. שנא' (דברים יו) לא תסוד מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. וגם כי הוזהרנו מן התורה לקיים עלינו להיות עושים ככל אשר יורנו. אכן מצות עשה מן התורה חמורה מדבריהם. מפני שהוזכר עיקר הדבר בספר תורת האלהים מפורש וצות הש"י עליו בפרט. ויש דרכים וצדדים ימצאון שם דברי סופרים חמורים מדברי תורה. כאשר אמרו רז"ל חומר בדברי סופרים